

Török idők a Vág–Nyitra–Garam–Ipoly mentén 1664 táján

URBÁN GYÖRGY¹

A prágai Károly Egyetem neves turkológusának, az 1990-ben elhunyt BLASKOVICS József professzornak² az ún. „bársonyos őrségváltás” napjaiban jelent meg forrásfeldolgozó munkásságát betetőző műve, amely Érsekújvár és környéke török kori képét tárja az olvasó elé.

A fölöttébb érdekes, a felvidéki magyarság számára igencsak tanulságos, magyar nyelven írt, jó félezer oldalas tudományos munka ötörök pergamenek évszázados némaságát törli meg. A kötet meglepő érdekessége, különös ajándéka, hogy „soron kívül” választ ad a mai Dél- vagy inkább Nyugat-Szlovákia leginkább vitatott településtörténeti, ill. területi-eitkai kérdéseire.

A kérdéskört a „sor elején” boncolgatva kiemelendő, hogy Érsekújvár 1663-ban került török kézre. Elestével a Habsburg Birodalom fővárosának előterét biztosító legnagyobb erősség esett ki a védelmi vonalból. A hatalmas erőd közel 20 ha-nyi területen feküdt, „belső kerülete 3 km volt, 35 m széles és 4,5 m mély árok övezte, melyet a Nyitra vizével árasztottak el.”

Az Oszmán Birodalom ez idő tájt hatalma csúcán állt. Közeli – vagy inkább állandó – tervei között szerepelt Bécs elfoglalása (emlékezzünk az utolsó, 1683-as próbálkozásra). A Porta az ehhez vezető út utolsó előtti lépésének tekintette Újvár bevételét, nem csak stratégiai jelentősége miatt, hanem azért is, mert – a nagyvezír szerint – „ráadásul gazdag környéke van”. Gazdag, valóban. Érdemes megjegyezni, hogy e korban, ez a vidék: a Mátyusföld, a Kisalföld közepének „felső” része – együtt a belőle É-i irányban jócskán felnyúló Vág és Nyitra völgyével – az akkori Kárpát-medence legsűrűbben lakott tájegysége volt. A települések sűrűségéről egyébként a közel másfélszáz évvel korábbi Lázár deák-féle térkép is tanúskodik.

„Gazdag környék!” – azaz a 150 000-es létszámú török sereg, mindennemű martalócaival együtt hónapokon át talált itt fölélnivalót! Persze, nem csak fölélnivalót, hanem a harci kedvet serkentő rabolnivalót, közte rabszolgapiacra, rabnőnek, janicsárpalántának valót is.

„Hetvenezer gyalog, nyolcvanezer lovas, 225 ágyú” – öt héti tartó ostrom, elnéptelenedett, széttagposztott, napi járóföldre eső széles kietlen környék, hullszaggal, üszöggel, ez a rövid mérleg.

Szeptember 24-én tüzték ki a várra a védők a fehér zászlót. Az erősség elfoglalása után az oszmán sereg zsákmányoló csapatai – főleg a tatárok – a Vág völgyét egészen Trencsénig és Nagyszombatig dúlták fel. Végigpusztították a Nyitra és a Garam völgyét és olyan rémületet keltek, hogy a kisebb erődítmények meg sem kísérelték az ellenállást, inkább megadták magukat. Még az ősz folyamán oszmán uralom alá került Galgóc, Nyitra, Léva, sőt Nógrád, Szécsény és Palánk is. Érsekújvárnak és tágabb környékének a sorsa a következő 22 évre megpecsételődött.

A felsorolt adatokat, a körvonalazott szomorú eseményeket lényegében a ma embere főként a szakirodalomból, a folyóiratokból, sőt akár a szépirodalomból (pl. Jókaitól) is ismerheti. Ám amiről eddig alig, vagy egyáltalán nem volt tudomása az olvasónak, azt akarva-akaratlan, meglepetésként – a mai vagy a mára kialakult nemzetiségi viszonyokra is rávilágító, azokra feleletet adó magyarázatként – tárja elénk BLASKOVICS J. könyve.

¹ Nyugalmozott földrajztanár, Zseliz, Lévai járás, Szlovákia.

² BLASKOVICS J. 1989. Érsekújvár és vidéke a török hódoltság korában. – Bp., 843 p.

A 17. sz. derekát követő időben a Perzsa-öböltől a Csallóközig terjedő Török Birodalom összesen 34 nagy közigazgatási egységre, ún. *vilájékre* (vagy *ejáletekre*) tagolódott. Ezek nagysága emlékeztetett pl. a II. József rendeletére végrehajtott közigazgatási összevonások során létrehozott, vagy a rosszemlékű Bach-korszak területegyestítő politikájaként megalkotott, több megyényi területet magában foglaló „kormányzóságokra”.

Újvár eleste után a törökök rögvest s nagy hévvel láttak hozzá újabb tartományuk, az *Ésekújvári Vilájet* kialakításához, megszervezéséhez. (Az utolsó vilájetet 1672 után Podóliában létesítették.) Ez a legnyugatibbnak is mondható tartományuk magába foglalta a Dudvág, a Vág, a Nyitra, a Zsitva, a Garam s részben az Ipoly folyók mentét, vagyis a Vág–Duna torkolatától, Komáromtól fel Zsámbokrétig, K–Ny-i irányban pedig az Ipolyságtól, Palásttól egészen Diószeg–Nagyfödemes vonaláig nyúló területet.

Nos, erről a vilájetről, annak kialakításáról, vagyis a terület részletes és gondos felparcellázásáról, *náhijékre* (járásokra) tagolásáról, sok száz (pontosan 837) településének, benne városoknak, falvaknak, pusztáknak (a legeldugottabbaknak is) pontos számbavételéről, lajstromozásáról szól BLASKOVICS J. terjedelmes, minden részletet felölelő műve. Széles és tarka palettán, a jegyzőkönyvek szenttelenségével, ugyanakkor a jegyzőkönyvek tapintható hitelességével, a sorok között, az adatok, a névjegyzékek, lakossági névsorok mögött is olvasva, el-elmerengve tárul eléink az a világ, az az idő, melynek részese volt pl. Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter, Zrínyi Ilona, hogy csak egyetlen jól ismert, törzsökös névnek viselőit említsük e bő háromszáz éve letűnt korból. E hajdani vilájet területe ma csaknem teljes egészében Szlovákiához tartozik.

A kötet tartalmáról részletes és bő információt nyújt a bevezetés. Megtudjuk, miként épült újjá a vár és a város, amely a kb. 7000 főnyi török helyőrségnek adott szállást és biztonságot. Bepillantathatunk a török adminisztrációba is, a hivatalok, a tisztségviselők s a polgári lakosság hétköznapijaiba. Végigkalkulazol a szerző a török adóösszeírások – *defterek* – bonyolult írásmódja megfejlesztésének részletein, gondjain, elmondja és meggyőződen indokolja, miért szerepel pl. a mai Galgóc (Hlohovec) *Galgofcsa* olvasatban-alakban a kötetben vagy a térképeken, s miért találjuk az adózó „gyaurok” névjegyzékében Ördög Tamás nevét *Herdek* – sőt *Hertek* – Tomás változatban.

Néhány példa a helységnevekre (a hosszú kötőjel után dőlt betűs formában a muzulmán–bosnyák írkok által hallás után rögzített formát találjuk): Verebély–*Verebíl*, Berencs–*Bereksi*, Cétény–*Cseton*, Páld–*Bád*, Zsámbokrét–*Zsabokrek*, Nyárhíd–*Nárhíd*. Ez utóbbi falu az elpusztultak közé tartozik. Érdemes megjegyezni, hogy „...1545-ben Várday Pál, esztergomi érsek a Nyitra folyó bal partján, Nyárhíd falva mellett egy palánkot építtetett a török portyázások fékentartására, melyet aztán alapítója után Érsekújvárnak neveztek el” (ma Nové Zámky).

Példák személynevekre: Gazsi–*Gadzsi*, Vecsei–*Veseji*, Zsigmond–*Ziimon*, Vrsovicki–*Virusovicki*, Galambos–*Golonbos*, Hruska–*Hruzsko*, Fazék–*Fozik*, Valah–*Falah*, Csikós–*Sikózs*.

A szemléltetés teljessége érdekében emeljük ki a félezerből egyetlen falunévsort, pontosabban egy falu meglett férfainak névsorát, együtt a kiszabott adóval. Íme:

Lovászi falu (Nyitrától 15 km-re É-ra fekszik, 1920-tól neve *Lovasovce* lett, majd 1948-tól *Koniarovce*) „a mirmírán hássza, tartozik Nitra náhijébe”:

Buzás Miklós, fia Imre legény, fia Tomás legény, Gútoji Pál, fia Palkó legény, Kósa György, fia János legény, Varsáni Benedik, Misovics Márton, Biró János, fia Istók legény, Karcusú Istók, Csaszla Gábor, fia Tomás legény, Barsi György, fia Márton legény, Kiszzelica György, Marina Pál, Csaszla István, tesvére János legény, Lukácsi Mátyás, Nagy Mihál, Miklós Mihál, Bocsó Pál, Misovics János, Hrdí Márton, Lackó Lukács, Bicske Lőrinc, Misovics Mihál, Szolga István legény, Varga István, testvére János, Varga János, Berec Pél, Szitás Istók, Biró Márton, Holák (Oláh) Balás, fia János legény, Varga András, Pásztor János legény, Pásztor Balás legény (41 adófizető személy).

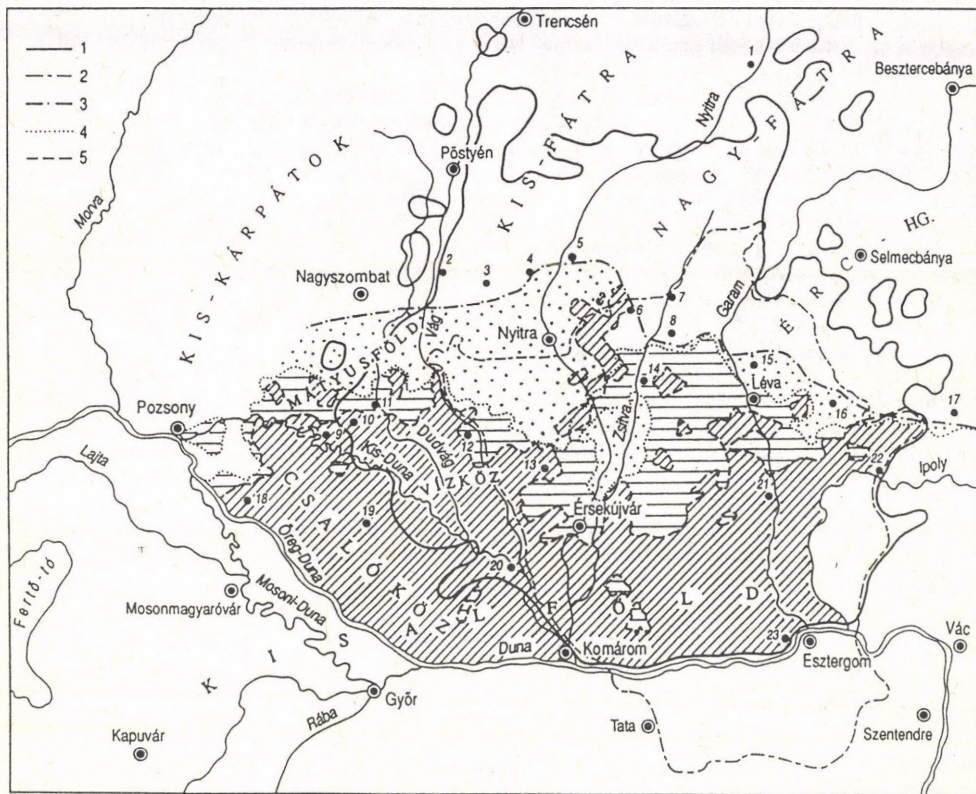
Adóbevétel (akcsában):

– 28 háztartás, egyenként 50, összege	1400
– búza tized, 151 kila ³ , összeg	3020
– kétszeres tized, 55 kila, összege	50
– must tized, 210 pint, összege	1050
– juhadó, összege	58

³ 1 kila 31 kg

– méhkas tized, összege	150
– fa- és szénadó, összege	520
– csőszdíj és legeltetési adó, összege	420
– sertésadó, összege	92
– malom Musztafának, a Magas Porta dzsebedzsije agájának a kezén, kétkerekű, összege	120
– bírságok és földhasználati adó, összege	<u>300</u>
Összesen :	7680

Elcsodálkozik az ember azon a következetességen, szakszerűsége és nem utolsósorban gyorsaságon, ahogy ennek az újonnan felállított vilájetnek úgymond leltárba vétele megtörtént. 1664 nyarára, vagyis egy kurta év alatt elkészült a munka, együtt volt a defter anyaga. 470 volt az ép vagy csak részben elpusztult falvak

1. ábra. A magyar–szlovák nyelvhatár változásai a 17. sz. utolsó harmadától napjainkig. – 1 = az érsekújvári vilájet határa 1664-ben; 2 = az esztergomi szandzsák határa 1570-ben; 3 = etnikai (nyelv)határ a török megszállás idején; 4 = nyelvhatár az 1940-es évek elején (jórészt azonos az első bécsi döntés határvonalával); 5 = jelenlegi nyelvhatár.

Számmal jelölt települések: 1 = Privigyé; 2 = Galgóc; 3 = Csabb; 4 = Nyitrakörtlvényes; 5 = Apony; 6 = Bélád; 7 = Aranyosmarót; 8 = Barsvörösvár; 9 = Jóka; 10 = Nagyfödemes; 11 = Diószeg; 12 = Vágsellye; 13 = Tartoskéd; 14 = Verebély; 15 = Csejkő; 16 = Súd; 17 = Csall; 18 = Somorja; 19 = Dunaszerdahely; 20 = Gúta; 21 = Zseliz; 22 = Ipolyság; 23 = Párkány

száma. 30 település szerepelt városi rangon. Az elpusztult, azaz lakatlan falvak száma 97 volt. A kimutatás 14 404 háztartást tüntet fel. A munka- és adóköteles, azaz a 15 éven felüli férfiak száma 20 183, hogy csak néhányat említsünk a szám- és adatrengetegből.

Vajon kik és milyen emberek voltak ama „bizottságok” tagjai, akik bejárták a vilájet egész területét, minden helységét, minden zegét-zugát, s elvégezték a felmérést, összeállították a *ráják* (a fejadóköteles keresztény férfiak) sokezres névsorát, aminek alapján végül kiszámították és kiszabták településenként az adólimitet, a tizedet? A választ erre ezúttal is a könyv bevezetésében találjuk meg: „A *török írások* csaknem kizárólag délszlávok (bosnyákok, szerbek) voltak. Busás honoráriumot, fizetést kaptak. Adataik mondhatni száz százalékbán hitelesek és pontosak, mert hisz a fejükkel feleltek értük”.

A hitelességről egy más helyen olvashatjuk: „...az adatok objektivitásához kétség nem férhet, mivel az összeírás idegen hatóság hivatalos és hiteles munkája, egy semleges félé, amely saját anyagi érdekein kívül minden más kérdésben közömbös és pártatlan volt.” ... „A falvak lakossága többnyire meghódolt, hogy megszabaduljon a rablásoktól, fosztogatásoktól és rabságba hurcolástól” – olvashatjuk máshol. S kikkel álltak szemben, kikkel tárgyaltak e rettegett, magyarul is tudó muzulmán bosnyák–szerb bizottságok emberei? „A települések képviselői a bírók és az esküdtek voltak. Néhol meg is vannak nevezve ’eskütt’, ’richtár’, máskor ’mester’ vagy ’böcsülöd’ megjelöléssel.”

A defterek és a kegyes alapítványok előszövege, hasonlóan a vilájet belső társadalmi rendjét eligazítani hivatott törvénykönyv rendelkezései – de annak hangvétele, stílusa és nyelve is –, majd a muzulmán hadviseltek (katonák, de inkább tisztok) számára kiutalt kegyes adományok rendje, valamint a javadalmi birtokok oszmán földesurak közötti elosztása, területi szóródása – vagy éppen az összehasonlító táblázatok ... – mind-mind tartogat meglepetést, érdekességet, másrészt adalékot a kor keresztmetszetéhez, földrajzához, történelméhez, néprajzához, gazdasági (*elsősorban mezőgazdasági*) viszonyaihoz, és sok egyébhez.

Nem kis érdeklődésre tarthat számot az a térkép⁴, amely a közel ötszáz település adózó lakosságának névlajstroma alapján készült, s tükrözi a szóban forgó terület 1664. évi *nemzetiségi viszonyait*, feltüntetve az etnikai határokat (*1. ábra*). Ez az 1664-es *magyar–szlovák etnikai határ* a ma legvitatottabb, a Vágtól Hontig terjedő szakaszon a következő helységek vonalán, ill. magasságában haladt (a zárójelben a települések szlovák neve szerepel: Galgócs (Hlohovec) – Csabb (Cab) – Nyitrakörtvélyes (Hrušovany) – Appony (Oponice) – Barslédec (Ladice) – Bellád (Beladice) – Barsvörösvár (Cervený Hradok) – Csejkő (Cajkov) – Bát (Bátovce) – Súd (Sudovce) – Csall (Celovce). S hogy a 17. sz. utolsó harmadának szlovák–magyar nyelvhatára milyen messze É-ra esett a 20. sz.-ban erősen változó nyelvhatárhoz képest, azt is feltünteteti a térkép.

Említést érdemel, hogy az eredeti kéziratokat isztambuli, részben drezdai levéltárak őrzik. A nem mindennapi – idézett – tudományos mű kivételességét még az is jelzi, hogy kerek húsz esztendő munkájának gyümölcse.

A térkép tartalma még a felvidéki területeket kevésbé ismerő szemlélő számára is jól érzékelteti a kor – térben és időben is nagy változatosságot mutató – közigazgatási és nyelvhatár-viszonyait.

⁴ BLASKOVICS J. könyvéhez mellékelte, az Érsekújvári vilájetet ábrázoló, valamennyi települést feltüntető, de nehezen olvasható térképhasonmás közlése helyett – adatainak felhasználásával – *általunk szerkesztett nyelvhatár-térképet* közlünk.